

intervenciója, valamint az USA tudatos stabilizáló tevékenysége eredményeként. Az amerikai New Deal fontos alkotórésze volt a szakszervezeti szövetségekkel kötött társadalmi szerződés, amely a háború után eliminálta az osztályharcot. Amerika a társadalmi szerződések európai exportjára törekedett. A társadalmi szerződések teremtették meg az alapot a munkásság fogyasztási szintjének állandó emeléséhez. Az iparági szakszervezetek alkalmasak voltak a társadalmi szerződések megkötésére, s ezen alapulva épülhetett ki a jóléti állam.

A befejező tanulmány A „kettős hatalom” *problémája* címet viseli (71–76. old.). A kifejezés a hetvenes évekből Ádám Györgytől ered, aki már akkor könyvet publikált a multinacionális vállalatokról. Balogh felveti, hogy a hatvanas években reneszánszát élte a nemzetformáció, a nemzetállam extenzív terjeszkedése zajlott. Ennek ellenére a nagy nemzetközi vállalatbirodalmak egyre erőteljesebbé váltak. A nemzetállam és a multinacionális vállalatok konfliktusai nem maradhattak el. Balogh a Kennedy-kormány esetét mutatja be, amikor az államapparátus a munkaerő kvalifikációjának növelésével, a munkahelyi biztonság javításával igyekezett másfajta versenyképességi előnyöket kovácsolni, mint ami az alacsony, szakképzetlen, nagy fizikai teljesítményen alapult. A munkavállalók relatív helyzetének javítása a munkaadókkal szemben kiváltotta a régi típusú nagytőke rosszallását. Az amerikai multinacionális vállalatok igényt tartottak arra, hogy piaci terjeszkedésüket és biztonságukat a kormányzatok akár katonai eszközökkel is támogassák. A nemzeti autonómiát hirdető harmadik világbeli politikusok egyre-másra dőltek ki a terjeszkedő multinacionális vállalatokkal szembeni küzdelemben. A fejezet befejező mondatát érdemes idézni, mert ránk vonatkozik: „Nem kell azonban azt hinni, hogy a vállalatbirodalmak »reménytelennek« tartják a szocialista államokba való behatolást.” (76. old.) Persze, amikor ez 10–15 évvel később bekövetkezett, mi inkább örülhettünk neki, de messze nem voltunk felkészülve a negatív mellékhatásokra.

Az olvasó 76 oldalon nagyon sokat kap Balogh Zoltántól. Sok minden

mellett élvezheti a következtetések és összefüggések levonásának pazar képességét. Csak nagyon kevesen tudnak gazdasági és szociológiai jelenségeket ilyen mélyen elemezni. Elavultak-e ezek az írások az elmúlt negyedszázad alatt? A terminológia talán kicsit ódivatú, de az elemzések rövidke, érthetőek és felvilágosító erejük van. Sokat változott a világ, a globalizáció erőteljesebb lett, a kereskedelmi és tőkepiacok sokkal jobban integrálódtak. A gazdasági globalizáció messze leahagyta a szociális integrációt. Közben változott a nagy nemzetek közötti erőegyensúly; az Egyesült Államok súlya gyengült, Japán, Kína és más feltörekvő országok piaci részesedése erősödött. A multinacionális vállalatok és a nemzeti kormányok közötti hatalmi viszony továbbra is a felek erőviszonyának függvénye. A szerző kritikája a létező kapitalista rendszerről szól, nem érinti az alternatív, nem piaci társadalmak hatékonyságának, versenyképességének rendszerbeli okait. Ennek ellenére a gondolatok érvényesek, a gondolkodási és elemzési mód pedig minden társadalomkutató számára követendő lehet.

RETI TAMÁS

Farkas Attila Márton: Filozófia előtti filozófia

SZIMBOLIKUS GONDOLKODÁS
AZ ÓKORI EGYIPTOMBAN

*Typotex Kiadó, Budapest, 2003. 304 old.,
3300 Ft*

A címe sugallta ezoterikusság ellenére Farkas Attila könyve nagyon is időszerű. A multimédia korában joggal kerül az érdeklődés homlokterébe a kifejezés módja és a kifejezett gondolat összefüggése. Az úgynevezett torontói iskola eredményei már-már közhellyé tették a közlendő gondolat és a közlés módja közötti összefüggés jelentőségét, de vizsgálódásuk nem nyúlt túl a verbális kifejezés területén.

Marshall McLuhan, Harold Innis, Eric A. Havelock, Walter J. Ong – épp csak néhányukat említve – elsősorban az antik görögség szellemi hagyatékában elemezte a szóbeliség sajátosságait az írásbeliség fényében. Kutatásaik a nyelvi kifejezés keretein belül maradtak, más reprezentációs rendszerek kultúrtörténeti és intellektuális következményeit nem vizsgálták.

Manapság a nem verbális kifejezés-módok is szerephez juthatnak a gondolatok közlésében. A képi reprezentáció, amely – mint William M. Ivins Jr. kutatásaiból kiderül – az írásbeliség uralma idején bizonyos tekintetben veszített információközvetítő potenciáljából, újra a kommunikáció hatékony eszközévé válhat. A racionalitás számunkra triviális kívánalmi, az érvelés módozatai, a tevékenységek jól megkülönböztetett formái sokban tükrözik a nyelvi kifejezés és az írásbeliség bizonyos kívánalmait. E kívánalmak észrevétlenül strukturálják gondolkodásunkat, világképünket, mi több, intézményeinket is. (Gondoljunk Hajnal István – a torontói iskola szellemiségét mintegy megelőlegező szociológus-történész – írástörténeti kutatásaira.) A képi reprezentáció mint technikai-technológiai kommunikációs eszköz használata némely területen már bizonyos tanulságok levonását is megkívánja. A képi reprezentáció – a gondolatok kifejezésének és közlésének egy módjaként – és e speciális kifejezési módban rögzített kultúra megismerése igen tanulságos, ha a jelenben zajló kommunikációs forradalom következményeit igyekszünk felmérni. Farkas Attila könyve ebben páratlan segítséget nyújt, hiszen az ókori Egyiptom kulturális örökségébe a képi és nyelvi kifejezés különbségére való tekintettel nyújt betekintést.

Maga is utal könyve aktualitására, az egyiptológián túlmutató, általános kérdésekkel kapcsolatos relevanciájára. Mint írja: „egy specifikus jelenségtől – jelsül az ókori Egyiptom kultúrájának elemeitől – az emberi gondolkodás bizonyos alapvető és általános kérdéseigi” (16. old.) juthatunk el. S valóban, az egyiptológia területétől távolinak vélt diszciplínák művelői – mint én is – érdekes, hasznos információkkal és problémafelvetésekkel ismerkedhetnek meg. Komolyan véve

az interdiszciplinaritást, Farkas Attila Márton a „képi gondolkodás” filozófiai és kommunikációtechnológiai felfogásából kiindulva vizsgálja Egyiptom kultúrájának bizonyos elemeit. Ugyanakkor igen provokatív, amennyiben szakít „a hagyományos kultúrtörténeti-vallástörténeti-nép-rajzi klisék”-kel, nyitottabb szellemiséget képvisel – sokban támaszkodva Erik Hornung és persze Jan Assmann munkásságára. Az egyiptomi *bölcselet* kibontakozását mutatja be, s a hagyományos állásponttól eltérően, a mítosztól a „valódi” filozófia irányába való „korai elmozdulásként” (12. old.) értelmezi az ókori egyiptomi kultúra intellektuális hagyatékát.

A számos érdekes és izgalmas probléma összefüggésében bemutatott egyiptomi gondolkodás alapvetően különbözik a nyugatitól. A könyv lapjain olyan holisztikus, ugyanakkor bizonyos ciklikusság által jól tagolt világ képe bontakozik ki, amely a nyugati racionalitás logikája szerint már-már megközelíthetetlen. A Nap pályája, a teremtés aktusa, a mindennapok ritmusa, élet-halál váltakozásának a játéka egységesen, egymást feltételezve és kiegészítve biztosítja a folytonosságot. Mindezt a könyv a „képes írás” reprezentációs eszközével tökéletes harmóniában mutatja be. Megismerkedhetünk az egyiptomi gondolkodást meghatározó logikával és valóságfogalommal, virtuális és reális sajátos viszonyával, szó-kép és jelentés hajdani összefüggésével, tisztázódik az ókori Egyiptomban és a nyugati racionalitásban megjelenő szkepszis lényegi különbsége, s nem utolsósorban képet kapunk a hieroglif írás meghatározó jellegzetességeiről.

A „filozófia előtti filozófia” kimutatása mindazonáltal megkívánta volna a filozófia fogalmának vagy a filozófiai gondolkodás szükséges elemeinek meghatározását. A szerző utal a fogalmi tisztázás nehézségeire, a filozófia önmeghatározásának „régí problémájára”, ám hogy ő mit ért filozófián, azt nem fejt ki. Így be kell érünk a filozófia „implicit” fogalmával, amelyet az egyiptomi kultúra és írásrendszer bemutatása során érvényesített szempontok körvonalaznak. A filozófiai gondolkodást ezek szerint bizonyos mértékű absztrakció jellemzi, az el-

mozdulás a naturálistól az elvont felé, az általánosító és rendszerező törekvések, az eltávolodás a mitikus-mágikus, illetve a praktikus elemektől s bizonyosfajta fogalmi gondolkodás. A könyv olvasása közben kiderül, hogy a szerző „az egyiptomiak bölcseletére” „jobb híján [...] az implicit filozófia elnevezést” használja, hiszen „nem létezik tételes kifejtése, nem választható külön a vallástól, a tudományosságtól, a kultusztól és persze a mágiától sem, hanem ezekkel egy sajátos kulturális egységet képez” (62. old.).

A filozófiának ez a fogalma persze vitatható. A filozófia praktikus relevanciája, ha nem is mindig nyilvánvaló, de jól rekonstruálható, pontosabban: tetten érhető problémáinak, kérdésfeltevéseinek gyakorlati eredete. A vallási, a tudományos és a mindennapi életbe ágyazottság pedig nem lehet akadálya annak, hogy filozófiáról beszéljünk. Noha az intézményesülés során végbement bizonyos elhatárolódás – igen lassan, s koronként változó intenzitással –, bölcselet, vallás és tudomány összefonódottsága ma is létezik: gondoljunk a tematizált kérdések eredetére, a sokszor implicit elkötelezettségek, meggyőződések szerepére és forrására. A modern tudományeszmény szabta mérce alkalmazása szintén kifogásolható, hiszen – mint az írásbeliségen nevelkedett elme hosszas erőfeszítésének eredménye – a tudománynak nemcsak segítsége, hanem időnként gátja is. A képek természete, a képi reprezentáció logikája pedig – amint erre a szerző voltaképp utal is – szinte kizárja az újkori tudományeszmény alkalmazhatóságát. Arról nem is beszélve, hogy vajon mennyiben tekinthető a filozófia tudománynak – mely kérdés tárgyalása nyilván nem lehet e recenzió tárgya.

Természetesen roppant nehéz feladat az írásbeliség során kialakult fogalmiság és szempontrendszer keretei között bemutatni egy tőle gyökeresen különböző reprezentációs rendszert. A rendelkezésünkre álló eszközök az írásbeliség kultúrájában gyökereznek, s rajtuk kívül (egyelőre) nemigen adódik más módszer arra, hogy ezt a különös, letűnt világot a maga szimbolikus reprezentációs technikájával és intellektuális vívmányaival együtt hozzáférhetővé tegyük.

Az egyiptomi gondolkodást számunkra közvetítő hieroglif írás egyik fő sajátossága Jan Assmann szerint a „kétarcúsága”. E kétarcúság arra utal, hogy a hieroglif írás elemei egyszerre utalnak jelekként a nyelvre és képekként a világra. Jel és kép kombinációiban áll elő a közvetítésre és megőrzésre szánt tartalom; s zavarunkat csak tetézi, hogy az egyiptomi képi ábrázolás – miképp Farkas kiemeli – „formális-szimbolikus és geometrikus” lévén, „hieroglifa-szerű” (79. old.). Képi ábrázolás és nyelvyszerű jel állandó kombinálása, felcserélhetősége szoros kapcsolatot tarthatott fenn valamely elvont fogalom, vallási tartalom vagy akár narratíva és annak a mindennapi gyakorlathoz kapcsolódó elemei között. Közvetlen és metaforikus jelentés, fogalom és egyszerű tárgy szimultán megjeleníthető e képes írás keretében, ugyanazon kép/jel többfélétt jelenthet, valamely jelenségnek egyszerre több aspektusa jeleníthető meg.

A könyv lapjain kibontakozó különös látásmód és a kifejezés képi jellegének összefüggése alapján mód nyílik a képiség általános jegyeinek összefoglalására. Farkas számos általános megfigyelését közli a képeknek – gyakran a verbális kifejezésmódhoz képest meghatározott – természetéről, s e megfigyelések épp az írásbeliségben kialakult tudományeszmény és a képi kifejezésmód különbözőségére vonatkoznak. Beszél a képek „bokorszerű”, szövevényes komplexitásáról, szemben a lineárisan kifejtett szöveggel; „a kép érzékletes és naturális jellegéről”, ami a hieroglif írásban az „alapjelentés” állandó jelenlétét biztosítja, szemben a nyelvi metaforával, amely az alapjelentést bevett formulává válása során gyakran fölémészti (217. old.). Egy helyütt megfogalmazza, hogy „a képi szimbólum esetében nincs tényleges kifejtés, inkább azonnali, teljes információátadás”. Ezzel szemben „a betű csupasz, »eredendő lényében« jelentés nélküli szimbólumként a nyelvi kifejtésre koncentrálnak, a mondanivaló *elemenkénti összerakását* erősíti. Itt már taglalni kell, lineárisan, lépésről lépésre összeállítani a gondolatsort.” (312. old.)

Az egyiptomi kultúráról adott kép egységben jeleníti meg annak vallási-

bölcséleti és reprezentációs alapjait. Az eredetről és a világ működéséről beszámoló képes-írási emlékek alapján kibontakozó teológia és valóság-felfogás a könyv végére érve már számunkra is ismerős és koherens egész. Az egyiptomi gondolkodásmód egyik legfőbb sajátossága holisztikus volta. Az írásmóddal szorosan összefonódva igen rugalmas interpretációt tesz lehetővé; az egyedinek és az általánosnak, illetve a gyakorlatiasnak s az adott helyzetet tágabb összefüggésbe helyezőnek, a partikularitásoknak s az azokat összefogó elméletnek olyan egysége mutatkozik meg benne, amely valóságos és virtuális, avagy aktuális és potenciális különbségét jól tagolt ciklikusságba rendezve enyhíti, s ezáltal a valóság teremtéséhez és megragadásához kapcsolódó tevékenységeket/aktusokat is egységben képes látni. A nyugati racionalitás fényében ez az egészes látásmód szinte elképzelhetetlen. Ami mégis hozzáférhetővé teszi, az a duális logikát a komplementer logikával szembeállító magyarázat. Az egyiptomi gondolkodás – miképp az ábrázolás módja is – az egymásnak ellentmondani látszó tulajdonságokat egymást kiegészítő aspektusokként kezeli.

E komplementaritáshoz kapcsolódik a realitás egyiptomi elképzelése. Az úgynevezett memphiszi teológia szerint „a név nemcsak jelölés, hanem maga a jelentés is, a tulajdonképpeni szemantikai tartalom, amely utóbbi pedig maga a megnevezett dolog” (280. old.). A valóság a nyelven és a formán keresztül hozzáférhető, hiszen a „világ dolgainak eredete és lényege [...] az alak (ti. a kép) és a név” (266. old.). A memphiszi teológia alapján Ptah teremtette a világot a szavak és a formák által – ugyanis így vált hozzáférhetővé az Atum által teremtett anyagi, de szavak és formák nélkül megközelíthetetlen, nem differenciált világ.

Jel és kép valóságteremtő potenciállal rendelkezik, amennyiben nemcsak manifesztumai, hanem közvetítői és megőrzői is az isteni szavaknak. Ekképp az írás és az olvasás csakúgy, mint a mindennapok gyakorlata s a természet jelenségei – melyek egyébként maguk is jelek – egyazon valóság részei, csak épp más-más aspektusát

jelenítik meg. Amiképp a fény teszi láthatóvá a hieroglifákat egy sírkamra falán, a fény kelti életre a sötétben, a másvilágban tartózkodókat is. Metaforákon, hasonlóságokon keresztül egységben ragadható meg az élet s a túlvilág, a napi gyakorlat, az életről s a világról alkotott átfogó elképzelés és magyarázat. A szavak a formák által válhattak manifesztté, s ennek megfelelően jel és jelentés, jel és név mint valóság lehetett azonos: az egyiptomi képes írás közvetíti és egyben teremti a valóságot.

Lényeges eltérés van tehát a valóságról alkotott egyiptomi elképzelés és a nyugati metafizika valóságfogalma között. E különbség oka jól rekonstruálható Farkas könyvének segítségével, hiszen nagyszerűen bemutatja, miképp lehetett megteremteni és fenntartani a valóság teremtésének, a róla való elméletnek és a mindennapi gyakorlatnak az egységét. Képes írás és elméleti megfontolások olyan szorosan tartoztak össze, hogy a valóság megragadásának, teremtésének és rögzítésének aktusa volta képp egybeesett.

A fentiek fényében a szerző konklúziója lehetne radikálisabb is. A végkövetkeztetés szerény és talán túlságosan is megfontolt, nehezen értelmezhető abban az intellektuális milióban, amelyet Farkas képviselni látszik. Kritikusan utal az etnocentrizmus vakágára, említi Wittgensteint, aki igen határozott kritikáját adta a modern tudományeszmény alkalmazásának a tőlünk idegen kultúrákra éppen Frazer kapcsán, aki – Farkas kifejezését használva – bizonyos „kirekesztő titulusokat és érvelési metódust” használt a mágikus gondolkodásra. Az egyiptomi gondolkodást a mitikus és a filozófiai gondolkodás közti átmenetként meghatározó konklúzió mintha azon tudomány- és mítoszfeldolgoáson alapulna, amelyet a szerző fent említett megjegyzései vitatnak. Az egyiptomi világlátás, ha nem is a modern egzakt tudományosság igényével, meglehetősen következetességgel és koherenciával foglalja egységbe és magyarázza meg a mindennapok partikuláris tapasztalatait csakúgy, mint a látható és kutatót égi jelenségeket.

Ha tekintetbe vesszük a kifejezés módjának sajátosságait – ha tetszik,

korlátait –, nem lepődhetünk meg azon, hogy nem axiomatikus felépítésben, az írásbeliség során lassan kialakuló érvelési technikákkal jegyezték le az egyiptomi bölcséletet. A hieroglif írás teremtő-rögzítő funkciója, az úgynevezett „komplementer logika” nem tette lehetővé, hogy a nyugatihoz hasonló racionalitás alakuljon ki. Ugyanakkor a különbözőség okát is látva hasonló hibába esnénk, mint a Wittgenstein kritizálta Frazer, ha elvitatnánk az egyiptomi gondolkodás ránk maradt relikviáinak bölcséleti jellegét, azaz ha nem lennénk képesek saját perspektívánkat reflexíven kezelve, a sajátunktól különböző szempontrészert felismerve valamely, a miénktől különböző kultúrát értőn megismerni. Ha mindemellett fontolóra vesszük a metafizika több évszázados törekvését a valóság megragadására és konzisztens rekonstrukciójára, méltán tekinthetjük bölcséletnek az egyiptomi kultúra „írási” emlékeiből kibontakozó intellektuális hagyatékot. Sőt már-már csodálattal és elképedéssel nyugtázhatjuk, hogy a XX. században a filozófia területén megfogalmazott kritikák és kiütérek botladozásaihoz, kimondatlan igényeihez képest az ókori Egyiptomban milyen koherens egységben sikerült megragadni a mindennapi gyakorlatot s általános elméleti keretét.

A filozófia fogalmának – akár a szerző céljait szolgáló provizórikus, ha tetszik, műhelyszerű – tisztázása ettől a kiegyensúlyozatlanságtól, fogalmi bizonytalanságtól óvhatta volna meg a szerzőt és olvasóját. Ha Farkas nem rettent volna el a filozófia fogalmának körvonalazásától, álláspontja és a tézise megfogalmazásában használt filozófia-fogalom ellentmondása elkerülhető lett volna. E, mondhatni, módszertani hiányosságért ugyanakkor bőséges ismerettel s annak újszerű elrendezésével kárpótol bennünket. Az ókori egyiptomi kultúra bemutatása, különös tekintettel bölcséleti elemeire, nagyszerű alkalmat kínál egyrészt a nyugati kultúrával való összevetésre és a főbb különbségek összefoglalására, másrészt a gondolatkifejezés képies módjának elemző ismertetésére a képi és nyelvi kifejezés különbözőségének bemutatásában, harmadrészt pedig módot nyújt

arra, hogy a gondolat és a kifejezésnek eszköze közötti összefüggést immár a nyelvi kifejezés keretein túl is elemezhesük. A gondolatok kifejezésének általános problematikája és az egyiptológia klasszikus területeinek szerencsés találkozása különösen érdekessé és sokak számára gyümölcsöző ismeretek forrásává teszi Farkas könyvét.

KONDOR ZSUZSANNA

Mary Douglas: Rejtett jelentések

ANTROPOLÓGIAI TANULMÁNYOK

Fordította: Berényi Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 365 old., 2780 Ft

Az antropológus munkáját módszertani bevezetőkből gyakran ábrázolják oszcilláló folyamatként: a tevékenységet folytonos oda-vissza mozgás jellemzi a kutatás terepén használatos kategóriák, a probléma helyi megfogalmazása, illetve a tudományos közösség nyelve, analitikus érvelésmódja között. Az analógia hatásosan fejezi ki a kulturális és a szociálanropológia néhány alapvető szakmai normáját, így a kutatói tevékenység és a kutatott társadalmi gyakorlat többszöri szembesítésének igényét vagy a „fordítás” szerepét az értelmezésben.

A terep közelségének és távolságának problémája azonban másképpen is jelentkezik egy-egy kutató életművében. Az elméletalkotás során az adott terepekhez és cselekvőkhöz kötődő értelmezései fokozatosan kioldódnak ezekből a kötelekekből, és olyan szinten fogalmazódnak újra, ahol egyre kiterjedtebb további kutatásokat inspirálhatnak. A brit szimbolikus antropológia iskoláját képviselő Mary Douglas is ilyen utat járt be, amíg Közép-Afrika egyik törzsi kultúrájától, a mai Kongó területének esőerdőiben élő leléktől eljutott a társadalmi struktúrák és kozmológiák kapcsolatának univerzális elméletéig.

Douglas egyike azoknak a kutatóknak, akik a gyarmati rendszerek felbomlása után elősegítették az antro-

pológia „hazatérését”, vagyis azt, hogy a diszciplína központi célkitűzései közé lépjen elő a „modern” társadalmakra is vonatkoztatható tudás előállítására. A kutatás gyarmati viszonyainak megváltozása ugyanis döntően befolyásolta Douglas pályáját. A kongói függetlenség 1961-es kikiáltását polgárháború követte, így megszakadtak a régióban folyó addigi vizsgálatok. A klasszikus antropológia ismeretelméleti bázisának, a „primitív-modern” ellentétpárnak a kritikája és felszámolása nyomán követelménnyé vált, hogy az antropológia immár a kutatás földrajzi-társadalmi helyétől függetlenül határozza meg szemléleti kereteit. Ezt a követelményt Mary Douglas egyszerre két irányból is érvényesíti munkáiban: egyfelől rámutat azokra a kulturálisan meghatározott alapelvekre, amelyek a „modern” társadalmakban is nélkülözhetetlenek a tudás és az együttélés társas szabályozásához, másfelől bírálja azokat a – jelentős részben a klasszikus antropológia közreműködésével kialakított – elképzeléseket, amelyek a „primitíveket” időtlen hiedelmeknek és rituális kényszereknek alávetett csoportként ábrázolják.

Az antropológiai kutatás történetében régi dilemma, hogy a jól körülhatárolható terekhez és kulturális kötelekhez ragaszkodó társadalomtudomány miként kerülheti el a partikularizmus vádját, a megfigyelés „itt és most”-ja hogyan hozható kapcsolatba a tudományos létjogosultságot biztosító modellalkotással és univerzális érvényesség-igénnyel. Mary Douglas elemzései sosem korlátozódnak a mítoszoknak, bizonyos állatfajok kultúrájának vagy egyes testi állapotok rituális kezelésének önmagában vizsgált kérdéseire. Figyelme minden esetben az egyes kozmológiai rendszereket létrehozó felosztási elvekre irányul, melyeket az adott társadalmak szerveződéssel összefüggésben elemez. Kutatói hírnevét az 1966-os *Purity and Danger* című kötet alapozta meg, azon szabályozási formák összehasonító vizsgálata, amelyekkel az egyes kultúrák megkülönböztetik és elhatárolják a tisztaságot a szennyezéstől. Tézise szerint a tisztaság és a tisztátalanság fogalmai az adott társadalom erkölcsi rendjét és világképét biztosító szimbo-

likus rendszerekbe illeszkednek. A szennyezőként megbélyegzett testi funkciók, fizikai állapotok és cselekvések valójában a társadalmi rendet fenyegetik, ha átlélik a számukra kiszabott határokat. A különböző rituális megtisztítási eljárások elsődleges feladata, hogy a fizikai környezetben reprodukálják az adott kultúra rendre és koherenciára vonatkozó elképzeléseit. A menstruációs vért például ezért tekintik szennyezőnek a férfi és a nő szerepeket szigorúan elkülönítő társadalmakban. A veszéllyel vagy szennyezéssel járó helyzeteket megelőzve biztosítható, hogy tisztává váljanak és fennmaradjanak a társadalmi definíciók. Egy kultúra „rejtett jelentései” valójában ezekre a kimondatlan, közös előfeltevésekre utalnak. Douglas később ezek segítségével elemezte többek között a zenei ízlésnek, a modern fogyasztói választásnak vagy a környezeti kockázatok megítélésének kulturális meghatározottságát.

A *Rejtett jelentések (Implicit Meanings)* az első kötet, mely az idén 84 esztendősz antropológustól magyar nyelven a boltokba került. A megjelenését követően nem sokkal már kapható volt kiadásának évenkénti árendményes kiadásán. Ennek népszerűségét ismerve – a megjelenés pusztá ténye mellett – még inkább okunk lehet azt feltételezni, hogy számos hazai érdeklődő most találkozott először Mary Douglas munkásságával. A magyarországi fogadtatás szempontjából tehát lényeges, hogy a kötet mely ponton avatja be az olvasót a tematikailag sokszínű, terjedelmes életműbe. A *Rejtett jelentések* esszégyűjtemény, melyet Douglas „nagy művei”, a már említett *Purity and Danger* és az 1970-es *Natural Symbols* után jelentetett meg 1955 és 1972 között írt munkáiból. A kötet tartalmát – a magyar kiadás fűlszövegének meghatározása szerint – „könyvismertetéseiből” és „a nagyobb közönségnek szánt dolgozataiból” állította össze. A meghatározás az indokoltnál csekélyebb várakozásokat ébreszthet a szövegekkel szemben, az „alkalmi írások” műfajára utal, noha a *Rejtett jelentések*ben ennél többről van szó. A kötet azt a folyamatot mutatja be, ahogyan az afrikánistaként pályára lépő Douglas – miután terepmunkáját nem folytat-